

Marx és a feminizmus

Bevezető

A marxizmus és a feminizmus korunk két legfontosabb radikális mozgalma. Megérteni egymáshoz való viszonyukat döntő jelentőségű abból a szempontból, hogy meghaladjuk azt a megosztottságot, amelyet a kapitalizmus teremtett a világ proletariátusában, és annak a kérdésnek a megválaszolását illetően, hogy milyen stratégiákra és milyen harci formákra van szükségünk ahhoz, hogy felépítsünk egy igazságosabb társadalmat.

Meg fogom próbálni kiértékelni, mi a jelentősége, miért fontos Marx munkássága a mai feminista elmélet és feminista mozgalmak szempontjából, s ugyanakkor hogy melyek a marxi elmélet korlátai, hol kell rajta túlmennünk.

Amellett fogok érvelni, hogy Marx fontos módon járult hozzá a feminista perspektíva kidolgozásához, de ugyanakkor a feminista teoretikusok igazolták, hogy Marx elemzésének megvannak a maga korlátai; amennyiben Marx a magamaga elemzését a munkásosztály egyik meghatározott részének, a fizetett ipari munkásoknak a nézőpontjából, a dolgozó *férfiak* nézőpontjából dolgozta ki, akiknek a nevében az Első Internacionálé megalakult,¹ miközben gondolkodásában a peremre szorult a világ bér nélküli dolgozóinak helyzete, azoké, akiknek a munkája a tőkefelhalmozás „üzemanyaga” volt ugyan, de kívül esett a bérvizyonon. Mivel Marx így járt el, ezért elmélete csak részleges megértését nyújtotta a tőkés társadalmi viszonyoknak.

A nemek közötti viszony jelenléte és hiánya Marx munkásságában

Marx hozzájárulása a feminizmushoz közvetett jellegű volt. Megtalálhatjuk módszertanában, a történelemtől alkotott materialista fel-fogásában, abban, ahogy elemezte a munka tőkés kizsákmányolását. Az olyan feministáknak, mint jómagam, akik meg vagyunk győződve

arról, hogy nem szüntethetjük meg a nők elnyomását anélkül, hogy ne változtatnánk meg alapjaiban a társadalmat, Marx adta a kezébe azokat az eszközöket, azokat a kategóriákat, amelyek lehetővé teszik, hogy együtt gondolkodjunk nemről és osztályról, feminizmusról és antikapitalizmusról.

Mindazonáltal [...] Marx soha nem dolgozta ki a nemek elméletét, noha munkásságában már legkorábbi írásaitól kezdve sok olyan kijelentést találunk, amelyek arra mutatnak: megértette a nemek közötti viszonyok jelentőségét és elítélte a nemek elnyomását a kapitalista társadalomban és különösen a polgári családban.

Az 1844-es *Gazdasági-Filozófiai Kéziratokban* Marx, Fouriert visszahangozva, amellet érvelt, hogy a férfi–nő viszony jelzi a társadalmi haladás mértékét (1844, 296), s hogy milyen mértékben és hogyan vált „az ember *természeti* viselkedése emberivé”. A *Német ideológiában* Marx a „családban rejtetten jelenlévő rabszolgaságról” beszél (Marx-Engels 1845/46, 33), amikor az alap mintegy elsajátítja a nő és a gyermekek munkáját. Jacques Peuchet: *Az öngyilkosságról* c. esszéjének általa készített fordításában Marx bemutatja a polgári erkölcsiségnek a nők életére gyakorolt, őket gyakran az öngyilkosságba kergető következményeit (Marx 1845). A *Kommunista Kiáltványban* Marx megvetéssel írja le a polgári családot, mint amely az erkölcstelenség alapszik és a nőket a férfi magántulajdonként kezeli. Ezekben az írásokban a célpont mindenütt a „magántulajdon”, az a tény, hogy a tőkés osztály a nőket tulajdonként kezeli és a magántulajdon továbbadására használja. A *tőke* I. kötetében Marx (1867) elemzi a nők munkájának tőkés kizsákmányolását, de ennek során a nőkre mint gyári munkásokra összpontosít.

Kevés politikával foglalkozó szerző ábrázolta olyan erőteljes szavakkal a rabszolgaságon kívüli kapitalista munkafolyamat brutalitását, ahogyan Marx, midőn bemutatta, hogyan zsákmányolja ki a gyárrendszer a nők és a gyermekek munkáját. De beszámolója, ékesszólása ellenére, inkább leíró, mint elemző jellegű, s figyelemreméltóan hiányzik belőle az általa felvetett, a nemek közötti viszonnal kapcsolatos kérdések elemzése.

Nem mondja el nekünk például, hogy a nők és a gyermekek foglalkoztatása a gyárakban hogyan érintette a munkások harcait, milyen vitákat váltott ki a munkásszervezetekben, és hogyan érintette a nők viszonyát a férfiakhoz (kivéve néhány moralizáló megjegyzését arról, hogy a gyári munka a nőknél a promiszkuus viselkedést segítette elő, lealacsonyítva a nők „erkölcsi jellemét”, és arra késztetve őket, hogy

elhanyagolják anyai kötelességeiket. Marxnál soha nem jelennek meg a nők úgy, mint az osztályharc „szubjektumai”, mint olyan emberek, akik képesek harcolni saját érdekeikért.²

Legtöbbször áldozatként jelennek meg, pedig ebben a korban sokan felfigyeltek már arra, hogy a dolgozó nők mennyire önállóak, milyen harciasan viselkednek, s meg tudják védeni érdekeiket, amikor a gyártulajdonosok megpróbálják megváltoztatni őket.

Marxnak a gyárrendszeren belüli női munkáról adott leírását az a meggyőződése formálta, hogy a kapitalizmus – és különösen a nagyipar – teremti meg egy magasabb rendű családforma és társadalom s a nők és férfiak közötti egalitáriusabb viszonyok anyagi alapjai. A *tőke* I. kötetében amellet érvel, hogy a modern ipar új embertípust teremt, olyan embereket, akik szabadok a személyi függési viszonyoktól és nincsenek hozzákötve egyik konkrét szakmához sem, ezért képesek sokféle tevékenységben részt venni és folyamatosan fejleszteni saját képességeiket. Marx számára az ipari munka a munka magasabb rendű fajtája, amely meghalad mindenfajta specializálódást (amelynek Marx szerint mindig elbutító-megnyomorító hatása van az emberekre); az ipari munka azt adja az embereknek, amit később Alfred Marshall „általános munkaképességnek” nevezett.

Így, miközben felháborodva ítélte el a gyárakban uralkodó embertelen munkafeltételeket, Marx alapvetően pozitívnak látta a nők foglalkoztatását az iparban. Hiszen ez a fajta munka felszabadította őket az apa patriarchális uralmától, amely a háziiparban érvényesült, egyenlőbb viszonyokat teremtett azáltal, hogy munkatársakként együtt dolgoztak a férfiakkal, s egy magasabbrendű, mindenfajta társadalmi és biológiai különbséget kiküszöbölő munkaforma részeseivé tette őket.

Ezeket a megállapításaimat Marx *A tőke* I. kötetében tett elszört megjegyzéseire alapozom. Akárcsak Marx korábbi írásaiban, a nemek viszonyával kapcsolatos kérdések csak marginális helyet kapnak *A tőke*-ben. A több ezer oldalas, három kötetnyi szövegben csupán mintegy száz oldalon találunk bármilyen utalást a családra, a szexualitásra, a házimunkára, és ezek is általában futó megjegyzések.

A nemekre vonatkozó utalások éppen ott hiányoznak, ahol a leginkább várnánk, hogy találkozunk velük: a társadalmi munkamegosztásról vagy a bérekről szóló fejezetekben. A *tőke* I. kötetében csupán két utalást találunk a házimunkára, és azokat is lábjegyzetekben. Még a munkaerő reprodukciójáról szóló elemzésében, az „egyszerű újratermelés” címet viselő fejezetben (Marx, 1867, 23. fejezet)³ sincs említés a nők munkájáról.

Marx tudomásul veszi, tisztán látja, hogy a munkaerő, a munkaképesség nem „adott” egyszer s mindenkorra. Miután a munkafolyamatban napról napra elfogy, folyamatosan újra kell termelni, s ez az újratermelés éppoly lényeges a tőke értékesülése szempontjából, mint az új gépi berendezések bevezetése vagy a régiak kibővítése (*A tőke* I. köt. 598), hiszen ez a tőkés legértékesebb termelőeszközének: magának a munkásnak a folyamatos létrehozása. A munkások – Marx ezt így képzei el – arra használják bérüket, hogy megvásárolják az élethez szükséges javakat, s ezeket elfogyasztva, újratermelik önmagukat. Más szavakkal, a munkaerő megtermelése, a munkás létrehozása a bér munkások által termelt áruk elfogyasztása révén megy végbe. Így a „munkaerő értéke a birtokosa fenntartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke” (*A tőke* I. 162.) és a munkások által elfogyasztott áruk megtermeléséhez szükséges munkaidő értéke határozza meg.

Marx *A tőke* szövegének egyetlen pontján sem ismeri fel azt, hogy a munkaerő újratermeléséhez nélkülözhetetlenül hozzátartozik a nők meg nem fizetett házimunkája – azt, hogy ételt készítenek, kimossák a ruhákat, nevelik a gyermekeket és szeretkeznek. Éppen ellenkezőleg, Marx ragaszkodik ahhoz, hogy a bér munkást mint önújratermelő szubjektumot ábrázolja.

Még amikor megvizsgálja azokat a szükségleteket, amelyeket a munkásoknak ki kell elégíteniük, akkor is úgy ábrázolja a munkásokat, mint önfenntartó áruvásárlókat, felsorolva életszükségeik között az ételmiszert, a lakást, a ruházkodást, ám felemás módon kihagyja a létszükségletek közül a szexet, lett légyen az a családon belüli vagy vásárolt szex, s így azt sugallja, mintha a férfi munkások szűzi életet élnének, és csak a nőket rontaná meg erkölcsileg az ipari munka (Marx, 1867, 275). Így Marx megtagadja a prostituáltaktól a „munkás” rangját, s egyszerűen úgy kezeli őket, mint a nők erkölcsi lealacsonyodásának egyik példáját, úgy festi le őket, mint akik a népességfőlölség legalantasabb részéhez, a *lumpenproletariátushoz* tartoznak, amelyet a *Louis Bonaparte brumaire 18-ájában* úgy írt le, mint „az összes osztályok söpredékét”.⁴

Marx, még amikor utal is a munkaerőnek a gyermeknemzés révén való újratermelésére, akkor sem tesz említést arról, ahogyan a nők ehhez hozzájárulnak, s kizárja részükről bármilyen autonóm döntés lehetőségét a gyermekszülést illetően, egyszerűen úgy utalva az egész jelenségre, mint „a népesség természetes szaporodása”-ra (Marx,

A *tőke* I. 594), megjegyezve, hogy „a tőkés e feltétel teljesülését nyugodtan rábízhatja a munkások önfenntartási és fajfenntartási ösztönére” (uo. 534), s ezzel azt sugallja, hogy az utódnemzés természeti jelenség, ami ellentmond annak az imént idézett megjegyzésének, hogy az anyai kötelességek elhanyagolása a gyári munkások részéről gyakorlatilag gyermekgyilkosságnak számít.

Marx mondanivalója egyszersmind azt implikálja, hogy a kapitalizmus a maga expanzióját illetően nem függ a nők gyermekszülő képességétől, hiszen a tőke a technológia forradalmasítása révén folyamatosan létrehozza a népességfőlösleget, amelyre szüksége van. A valóságban a tőke és az állam oly mértékben törődtek a népességmozgással, hogy a kapitalizmus eljövetelel együtt járt a születésszabályozás minden formájával szembeni tilalmak kiterjesztése, amely sok esetben még ma is fennáll, továbbá a büntetések szigorítása azokkal a nőkkel szemben, akik akadályozni próbálták a gyermekáldást.

Marx figyelmen kívül hagyta azt a tényt is, hogy a munkaerő reprodukciójához szükséges legfontosabb áruk, azok, amelyek az ipari forradalom dinamizmusát fűtötték – cukor, tea, dohány, rum, gyapot – egytől egyig rabszolgamunkával készültek, s legalábbis a XVII. század végétől egyfajta nemzetközi munkamegosztás, nemzetközi „futószalag” jött létre, amely – összekapcsolva a bérmunkások munkáját és a rabszolgamunkát – lecsökkentette az ipari munkaerő létrehozásának költségeit, s némileg előre vetítette a bevándorló munka mai felhasználását, amely napjainkban is azt szolgálja, hogy a hazai ipari munkaerő újratermelése kisebb költséggel menjen végbe. Az ültetvények rendszere kulcsfontosságú volt annak a nemzetközi munkamegosztásnak a kialakításában, amely a rabszolgák munkáját integrálta az európai ipari munkaerő (újra)termelésének folyamatába, miközben földrajzi és társadalmi értelemben egymástól elkülönítette a rabszolgákat és a bérmunkásokat. A tőkének a munkanapról és a felhalmozási folyamatról adott elemzésében azonban nem kap szerepet a rabszolgamunka, Marx csak futólag utal rá, jöllehet az I. Internacionálé támogatta a gyapot bojkottját az amerikai polgárháború alatt.

Miért ez a vakság Marxnál ezekkel a kérdésekkel szemben? A házimunka esetében minden bizonnyal egyfajta férfipárti elfogultságot láthatunk, amely az emberi lény újratermelésének tevékenységét természeti folyamatnak tekinti, s úgy látta – szemben az ipari munkával – mint valamiféle archaikus tevékenységi formát, amelyet hamarosan meg fog haladni az iparosítás előrehaladása. Ráadásul a

munkáscsaládok tagjait teljes mértékben lekötötte a gyári munka, s ezért kevés házimunkát végeztek odahaza. További lehetséges indoka ennek, hogy Marx mindig a szervezett osztályharc kérdéseire összpontosított, és nem látott olyan társadalmi erőket, amelyek képesek lettek volna a házimunkát forradalmi irányban átalakítani.

A bér illúziója és következményei

De van még valami, ami sokkal alapvetőbb Marx munkásságával kapcsolatban. Marx a bér nélküli dolgozókat nem tekinti a tőkefelhalmozás és az antikapitalista harc döntő jelentőségű szereplőinek. Keynest parafrázálva: Marx áldozatul esett a „bér illúziójának”: úgy hitte, hogy a fizetett ipari munka a tőkefelhalmozás kulcsfontosságú terepe, s ez az a tér, ahol az ember felszabadításáért folytatott harcot meg kell vívni, miközben a munka többi formáit a tőkés fejlődés lassanként maga mögött hagyja. Mint a *Caliban and the Witch* c. munkámban kimutattam (Federici 2004), Marxnak az eredeti felhalmozásról adott elemzése a bérmunka kialakulására koncentrált, miközben nem elemezte az otthoni reprodukív tevékenységek szerveződésében végbement változást.

Ennek súlyos következményei voltak a marxista elméletre és politikára. A munkanapról és a munkanap lerövidüléséért folytatott harcról adott elemzésében Marx figyelmen kívül hagyja, hogy a bér kérdése mozgósítja nemcsak a bérmunkásokat, hanem a fizetetlen munkaerőt is; hogy a bérmunka többletmunkát sajtol ki a fizetetlen munkaerőből is, ami azt jelenti, hogy a munkanap sokkal hosszabb és sokkal több mindenre terjed ki, mint az a része, amelyet az üzemben számba vesznek. Egyik következménye annak, hogy Marx elméletében figyelmen kívül hagyta a házimunkát, az, hogy *a tőkés kizsákmányolásról adott leírása és kommunizmus-konceptiója figyelmen kívül hagyja a bolygón zajló legfontosabb tevékenységet és a munkásosztályon belüli megosztottság egyik fő okát.*

Marxnak a nem bérezett dolgozóknak a tőkefelhalmozásban és az osztályharcban betöltött szerepével szembeni vakvága azzal a nagyon problematikus politikai következménnyel járt, hogy Marx nem tudott szembeszállni azzal a szocialista mozgalomban uralkodó előfeltevéssel, mely szerint a fizetett ipari munkás érdekei az egész munkásosztály érdekeit reprezentálják. Ez a „dogma” vezette azután a gyarmatosítás elleni harc sok teoretikusát arra a következtetésre, hogy

a marxizmus irreleváns az ő harcukat illetően. Marx nem látta, hogy az osztályharc féken tartása szempontjából mennyire döntő fontosságúak azok a tőkés osztály által a bérvizony, és különösen a bérezett és a nem bérezett munkások közötti különbségek révén teremtett megosztottságok, amelyek a nemi, faji és életkorbeli határvonalak mentén választották el egymástól az érdekeikért küzdő dolgozókat. Nem látta azt sem, hogy a kapitalizmus világméretű terjeszkedése nem egyesítette a világ proletariátusát, hanem a gyarmati, „alulfejlett világ létrehozása révén csak még jobban elmélyítette ezeket a megosztottságokat.”

Végül, de nem utolsósorban, Marx nem realizálta, hogy a gyári felügyelők és a reformerek munkája, akiktől oly gyakran idézett *A tőkésben*, nem hiábavaló, képmutató tevékenység volt, hanem része volt a munkáscsalád mint intézmény újraalkotásának: a családi munkabér bevezetése, a nők fokozatos kiszorítása a gyárakból és a munkaerő reprodukálásába való beruházás kezdetei sokban hozzájárultak ahhoz, hogy pacifikálják a munkásosztályt, egyszersmind megeléknítsék a tőkefelhalmozás egy új formáját.

E lépés révén a tőke képes volt a munkásosztály lázadásának fenyegetését elhárítani, s létrehozni a dolgozók egy új típusát: erősebb, fegyelmesebb, kitartóbb munkásokat, akik alkalmasabbak voltak arra, hogy a rendszer céljait magukévá tegyék – azt a fajta munkást, aki a tőkés termelés törvényeire immár úgy tekintett, mint „magától értetődő természeti törvényekre” (*A tőke* I. 690.). Ezt volt az a fajta munkásság, amely lehetővé tette a tizenkilencedik század végi brit és amerikai kapitalizmusnak, hogy végrehajtsa a technológiai és társadalmi váltás: a könnyűiparról a nehéziparra, a textilről az acélra, a munkanap meghosszabbításán alapuló kizsákmányolásról a munka intenzívebbé tételén alapuló kizsákmányolásra. Ez azt jelenti, hogy a munkáscsalád és a teljes idejű proletár háziasszony intézményének létrehozása lényeges része és feltétele volt az „abszolútról” a „relatív” értéktöbblet termelésére való áttérésnek. Ebben a folyamatban maga a házimunka is átment a tőke logikájának való „reális alárendelődés” folyamatán, első ízben vált célpontjává egy specifikus állami kezdeményezésnek, amely szorosabban kötötte hozzá a munkaerőpiachoz és a tőkés munkafegyelemhez.

Ezekre a Marxszal szembeni kritikákra szükség van, ha meg akarjuk különböztetni azt, ami Marx munkásságából lényeges marad, és amit el kell hagynunk, ha hiszünk abban – s ezen a ponton egyetérték Marxszal –, hogy a mi feladatunk felépíteni egy olyan társadalmat,

ahol a termelés az életért folyik, a közösség boldogságáért, ahelyett, hogy az élet funkcionálisan alárendelődik a termelésnek és a magánvagyon felhalmozásának.

Feminizmus, marxizmus és a „reprodukción” kérdése

Marx, aki az elsősorban az ipari munkaként értelmezett társadalmi termelésben való részvétel révén akarta megvalósítani a „női emancipációt”, szocialisták nemzedékeit inspirálta. Azonban az 1970-es években a feministák, akik a házimunka, a családi élet és a férfiktól való gazdasági függés ellen lázadva fordultak Marx munkásságához, egy, a nők elnyomásának gyökereit osztályszempontból magyarázó elméletet keresve, egy új, másfajta Marxot fedeztek fel. Az eredmény elméleti forradalom lett, amely megváltoztatta mind a marxizmust, mind a feminizmust.

Ehhez a forradalomhoz olyan munkák tartoztak, mint Mariarosa Dalla Costa (1975) elemzése a házimunkáról mint a munkaerő újratermelésének centrális eleméről, vagy Selma James (1975) analízise, amely a háziasszonyt egy és ugyanazon folyamatban helyezte el a „világ megfizetetlen dolgozóival”, akik, bár nem bérmunkások, mégis központi szerepet játszanak a tőkefelhalmozás folyamatában; továbbá más aktivisták elméleti munkássága, akik a bérvizonyt úgy definiálták újra, mint a tőkésosztály eszközét a kizsákmányolás egész területeinek „természetesként” feltüntetésére, és a proletariátuson belüli új hierarchiák teremtésére. Mindezeket az elméleti fejleményeket és az általuk generált vitákat olykor úgy írták le, mint „háztartásvitát”, amely vélhetően akörül forog, hogy vajon a házimunka termelőmunka-e vagy sem. Ez azonban súlyos torzítás. Az, hogy megértettük, milyen központi jelentősége van a nők megfizetetlen otthoni munkájának, nem csak a házimunka fogalmát, hanem magának a kapitalizmusnak és az ellene folytatott harcnak a természetét is segítette újradefiniálni.

Aligha meglepő, hogy Marxnak az „egyszerű újratermelésről” adott elemzése megvilágító erejű volt ennek során, mivel megerősítette azt a gyanúkat, hogy a tőkésosztály soha nem engedte volna meg, hogy ennyi házimunka maradjon a nőkre, ha nem látta volna meg ebben a kizsákmányolás újabb lehetőségét. Amikor azt olvastuk Marxnál, hogy a munkaerő újratermelése lényegileg hozzátartozik a tőkefelhalmozáshoz, akkor ez „kihozta” a mi női lázadásunk osztály-

jellegét. Megmutatta, hogy ez a sokszor lenézett, mindig adottságnak tekintett munka, a háztartási munka, amelyet a szocialisták mindig figyelmen kívül hagytak mint az elmaradottság termékét, a valóságban a kapitalista munkaszervezés egyik pillére. Ez pedig megoldotta a társadalmi nem és az osztály közötti viszony gyötrő problémáját, s eszközöket adott a kezünkbe, hogy ne csak a család funkcióját, hanem a kapitalizmus gyökereiben rejlő osztályantagonizmusokat is meg tudjuk fogalmilag ragadni. Gyakorlati szempontból pedig igazolta számunkra, hogy nekünk, feministáknak mint nőknek, nem kell csatlakoznunk a férfiakhoz a gyárban ahhoz, hogy része legyünk a munkásosztálynak és antikapitalista harcot folytassunk. Küzdhetünk érdekeinkért autonóm módon, saját otthoni munkánkra alapozva, hiszen az a munkaerő megtermelésének „idegközpontja”. S harcunkat először a családon belül kell megvívni, hiszen a kapitalizmus a férfiaknak fizetett munkabér, a házasság és a szeretet ideológiája révén felhatalmazta a férfiakat, hogy rendelkezzenek a mi meg nem fizetett munkánk felett, s korlátozzák, ahogyan az idővel és személyes terünkkel rendelkezünk.

Ironikus módon tehát az, hogy megismertük és elsajátítottuk Marx elméletét a munkaerő újratermeléséről, olyan módon, hogy felmutattuk Marx jelentőségét a feminizmus számára, egyszersmind végleg bebizonyította számunkra, hogy Marxtól a fejéről a talpára kell állítanunk, és a társadalmi termelésnek pontosan arról a területéről kell kiindulnunk – az elemzés és a harc során – amelyet munkásságából kizárt.

Amikor felfedeztük, mennyire központi jelentősége van az ember újratermelésének a tőkefelhalmozás számára, ez felvetette azt a kérdést is, hogy milyen lenne a kapitalizmus fejlődésének története akkor, ha nem a bérmunka, a proletariátus kialakulásának nézőpontjából vizsgálnánk, hanem a konyhából és a hálószobából, ahol a munkaerő mindennap és nemzedékeken át újratermelődött.

Elképzelni másfajta jövőket

Az, hogy felismertem, szükség van a kapitalizmus történetének nemi szempontú felfogására – túl a „nőtörténeten” vagy a bérmunka történetén – engem, másokkal együtt, odavezetett, hogy újragondoljuk Marx leírását az eredeti tőkefelhalmozásról, és felfedezzük a XVI–XVII. századi boszorkányüldözéseket mint meghatározó mozzanatot

a nők munkájának leértékelésében és a specifikusan tőkés jellegű nemek közötti munkamegosztás kifejlődésében.

Ezzel együtt azt is megértettem, hogy – Marx várakozásaival ellentétben – az eredeti felhalmozás maradandó jelenségnek, napjainkban is tartó folyamatnak bizonyult, ami egyszersmind kérdésessé tette számomra Marx felfogását a kapitalizmus és a kommunizmus közötti szükségszerű kapcsolatról. Ennek a fényében többé nem érvényes Marx „szintes” felfogása a történelemről, amely úgy mutatja be a kapitalizmust, mint olyan „tisztítótűzet”, amelyen szükségszerűen át kell mennünk ahhoz, hogy eljussunk a szabadság birodalmába, és amely „felszabadító” szerepet tulajdonít az iparosításnak. Ma már több mint nyilvánvaló, hogy Marx és a marxista szocialisták nemzedékeken át mennyire rosszul gondolkodtak a jövőről. Manapság senki sem merne arról álmodni, amiről August Bebel 1904-ben, „A nő és a szocializmus”-ban, hogy eljön majd a nap, amikor minden táplálékot vegyipari úton állítanak elő, és mindenki magánál tart egy kis dobozt különböző vegyi anyagokkal, amivel gondoskodik saját fehérje-, zsír- és szénhidrátszükségletéről, napszaktól és évszaktól függetlenül.

Az ökofeminizmus fölemelkedése – amely rájött arra, hogy Marx, miközben leértékelte a nőt és az ember újratermelését, egyszersmind úgy látta: az emberiség történelmi küldetése, hogy uralkodjon a természet felett –, megerősítette hadállásainkat. Különösen fontosak voltak Maria Mies (1986) és Ariel Salleh (1997) munkái, amelyek igazolták, hogy Marx nem véletlenül, nem A tőkében maga elé tűzött feladat amolyan mellékes velejárájaként szorította háttérbe elemzésében az ember újratermelésének kérdését, hanem ez rendszere lényegéből fakadt. Salleh azt hangsúlyozza, hogy Marxnál minden azt támasztja alá, hogy amit az ember és a technológia megteremtett, magasabb értékkel bír, mint az, ami a természetben „adott”. A történelem maga az első termelési aktussal kezdődik. Az emberi lények a munka révén valósítják meg magukat. Önmegvalósításuk mértékét az jelzi, hogy milyen mértékben tudják uralni a természetet, és az emberi szükségletekhez alkalmazni a természet adottságait. Marx minden pozitív természetátalakító tevékenységet maszkulin terminusokban gondolt el: a munkát „apának”, a természetet pedig „anyának” írja le, s a földet is „nőnek” láttatja: *Madame la Terre*-nek nevezi, szemben *Monsieur le Capital*-lal.

Az ökofeministák kimutatták, hogy Marxnál a házimunka figyelmen kívül hagyása mélyen összefügg a természet leértékelésével és

mindannak az idealizálásával, amit az ipar és az emberi technológia létrehozott.

Ahogy az iparosodás felemészti a földet, a tőkés fejlesztés szolgálatában álló tudósok pedig azzal a lehetőséggel játszanak, hogy az életet a nők testén kívül hozzák létre, a iparosodásnak az emberi lény újratermelésére való kiterjesztése mint ijesztő rémálom jelenik meg, ami rosszabb, mint amit a mezőgazdaság industrializálásával élünk át.

Nem meglepő ezért, hogy radikális körökben „paradigmaváltást” látunk, ahogy a gépbe mint a „történelmi fejlődés” motorjába vetett remény átadja a helyét egy olyan új gondolkodásnak, amely újra a politikai munkára, az életünk és az általunk lakott ökoszisztémák reprodukálásával kapcsolatos kérdésekre, értékekre és viszonylatokra összpontosít.

Manapság azt halljuk, hogy maga Marx is élete utolsó éveiben felülvizsgálta saját történelmi perspektíváját, és – olvasva az északkelet-amerikai egalitárius, matriarchális közösségekről – elkezdte felülvizsgálni azt, ahogyan a korábban idealizálta a kapitalista iparfejlődést, valamint értékelni a nők szerepét, jelentőségét a társadalmi termelésben.

Mindazonáltal a technológiai fejlődés prométheuszi szemlélete, amelyet Marx és az egész marxista hagyomány olyannyira felkarolt, távolról sem veszítette el a maga vonzóerejét. Napjainkban újra visszatér – éspedig oly módon, hogy némelyek számára a digitális technológia játssza ugyanazt a „felszabadító” szerepet, amit Marx annak idején az automatizálásnak tulajdonított. Félő hát, hogy ez újra árnyékba borítja az ember újratermelésének és a gondozás munkájának területét – azt a területet, amelyet a feministák mint az átalakítás és az emancipációért folytatott harc terepét oly nagyra értékelnek. Ezért bár munkásságában Marx szentelt némi teret a nemek elméletének, és idős korára vélhetően változtatott nézetein, továbbra is fontos, hogy megvitassuk, amit mondott, és kiemeljük: Marx hallgatása ezekről a kérdésekről nem azt jelenti, hogy egyszerűen átsiklott felettük, hanem jelzi azokat a korlátokat, amelyeket elméleti és politikai munkássága nem tudott meghaladni, a miénknek azonban meg *kell* haladnia.

Fontos tehát, hogy amikor Marx munkásságát ünnepeljük, akkor politikai tevékenységünket saját anyagi életünk és az általunk lakott ökoszisztémák életének újratermelésére fókuszáljuk, s a jelen harcaihoz ihletet merítsünk azok tapasztalatából, akik a legtöbbet járultak hozzá az élet fennmaradásához: a gondozókként, ápolókként, önellátó parasztokként és bennszülött népek tagjaiként élő nőkéül,

akik ma egy új internacionálét alkotnak, sajnos gyakran konfliktusba keveredve azokkal a dolgozókkal, akik jövőjüket abban látják, ha részt vesznek a Föld kapitalista kizsákmányolásában (mint például azok a bányászok, akik tapsoltak Trump megválasztásának), vagy a harc céljának a még erőteljesebb kapitalista fejlődést tartják.

Jegyzetek

- ¹ Utalás arra, hogy az első Internacionálé hivatalos neve: International Workingmen's Association (IWA) volt, vagyis a név nem fejezte ki, hogy a szervezet a munkásnőket is képviselné. (A ford.)
- ² Az egyetlen utalás a női gyári munkások harcaira az 551. oldalon található, ahol Marx megemlíti a wiltshirei szövönőknek a munkáütem kérdése miatt kitört sztrájkját (Marx, 1867, 551).
- ³ A magyar kiadásban ez a 21. fejezet (*Marx-Engels Művei*, 23. köt. A tőke I. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. (A ford.)
- ⁴ Marx: Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája in: *Marx-Engels Válogatott Művei*. Budapest, Szikra Kiadó, 1949. 272.

(Fordította: Szalai Miklós)

Eredeti megjelenés: triple C. Communication, capitalism & critique.
Vol. 16. No. 2. 2018. május 5.